

Dorota Misiejuk, Jolanta Muszyńska

Przestrzenie symboliczne w kulturze mniejszości białoruskiej w Polsce¹

Białorusini w Polsce to historyczna grupa kulturowa o własnej oryginalnej tożsamości. Socjologowie klasyfikując tożsamości mniejszościowe używają pojęć: mniejszości narodowej lub też etnicznej. Wskaźnikiem pozwalającym na dokonanie tej klasyfikacji jest zwykle kategoria „państwa” w dyskursie tożsamościowym grupy. Otóż jeśli grupa definiuje potrzebę odwołania się w swojej tożsamości do państwa, gdzie kultura mniejszości istnieje jako większościowa – socjologowie określają ją jako mniejszość narodową. Gdy państwa narodowego nie ma lub gdy w dyskursie tożsamościowym grupy jest on nieobecny wówczas stosuje się pojęcie mniejszości etnicznej². w zależności od zaklasyfikowania grupy mniejszościowej, procedura badania i analizy tożsamości kulturowej grupy jest odmienna.

Klasyczna definicja narodu B. Andersona rozumiana jako „wspólnota wyobrażona”³ oparta jest na wpajaniu jednego języka w jego standardowej formie – tzw. języka literackiego, wizji wspólnej wizji historii, wspólnego kanonu dzieł literackich, wpajaniu wartości uznawanych za charakterystyczne dla danej populacji. Realizacja procesów homogenizacji – stwarzania wspólnoty wyobrażonej – przypada różnego rodzaju agendum kultury w tym także placówkom edukacyjnym. Nie bez znaczenia więc dla definio-

---

¹ Tekst został przygotowany w ramach grantu finansowanego przez Komitet Badań Naukowych PAN: „Kultura Polska na wschodnich pograniczach: transmisja dziedzictwa kulturowego mniejszości narodowych”. PBZ KBN 085/H01/2002-9.

² Zob. M. Judyta-Budzyńska, *Mniejszości narodowe – bogactwo czy problem?*, Warszawa 2003; Z. Bokszański, *Tożsamości zbiorowe*, Warszawa 2005; I. Machaj, *Spoleczno-kulturowe konteksty tożsamości mieszkańców wschodniego i zachodniego pogranicza Polski*, Warszawa 2005.

³ B. Anderson, *Wspólnoty wyobrażone. Rozważania o źródłach i rozprzestrzenianiu się nacjonalizmu*, Warszawa – Kraków 1997.

wania wspólnoty narodowej jest stereotypowe utożsamianie jej z państwem. Wreszcie istnieją zachodnie i wschodnie definicje narodu. Zachodni model narodu podkreślał centralne znaczenie narodowego terytorium, czyli ojczyzny, wspólnego systemu praw i instytucji, równości wobec prawa obywateli we wspólnocie politycznej, oraz podkreślał znaczenie kultury politycznej, wiążącej obywateli⁴. Model wschodni był natomiast bardziej skupiony na pochodzeniu etnicznym i więzach kulturowych. Poza genealogiami eksponował elementy folkloru, a wtedy gdy było to niezbędne, wskazywał na możliwość aktywizacji zbiorowości poprzez powrót do rodzimej kultury ludowej – języka, obyczajów, religii i rytuałów, odkrywanych przez intelektualistów, takich jak filologowie, historycy, folklorysty, etnografowie itp.⁵

Biorąc pod uwagę prezentowane rozważania, definiowanie mniejszości narodowej wydaje się być skomplikowane, bowiem trudno jest zdefiniować punkt odniesienia. Z tej perspektywy, pewną próbą może być stanowisko Podkomisji Narodów Zjednoczonych w tej kwestii. W ramach prac Komisji Jules Deschenes w 1990 roku zaproponował definicję mniejszości narodowej. Określa się tam mniejszość narodową jako „grupę obywateli jakiegoś państwa stanowiącą liczebną mniejszość i niezajmującą dominującą pozycję, posiadającą cechy etniczne, religijne i językowe różniące się od cech większości populacji, mającą poczucie solidarności wewnętrznej, kierującą się – przynajmniej implícite – zbiorową wolą samozachowania i osiągnięcia równości z większością w świetle prawa i praktyki”⁶. Jest to obraz bardzo ogólny, niemniej analiza jego treści przybliży nam postać mniejszości narodowej. Na uwagę zasługuje – z jednej strony – analiza woli samej grupy i jej ambicje budowania odrębnej od większościowej tożsamości kulturowej. Mamy więc pytanie o różnicę kulturową (w stosunku do większości) lub inaczej o więź kulturową mniejszości. Z drugiej strony podnoszona jest kwestia równych praw i możliwości kreowania własnej kulturowej odrębności. Innymi słowy, idzie o prawa i obowiązki grupy wobec społeczeństwa, w którym przyszło żyć mniejszości, czyli szeroko rozumiane konteksty społeczne zatem chodzi o więź ideologiczną. Z tej perspektywy definicyjnej, badanie tożsamości mniejszości narodowej może odbywać się przez pryzmat kultury symbolicznej. „Kultura symboliczna pozostaje sferą najistotniejszą różnicującą kultury narodowe i określającą ich swoisty charakter”⁷.

⁴ A. Smith, *National identity and the idea of European Unity*, „International affairs” Vol. 68, No 1, 1992, p. 61; cyt. za: Z. Bokszański, *Tożsamości zbiorowe*, Warszawa 2005, s. 115.

⁵ Ibidem.

⁶ Za: A. Kłosowska, *Kultury narodowe u korzeni*, Warszawa 2005, s. 22.

⁷ Ibidem, s. 15.

W konsekwencji możemy zdefiniować tożsamość narodową jako „ogół tekstów kultury narodowej, jej symboli i wartości składających się na uniwersum tej kultury, tworzących jej syntagmę, a zwłaszcza jej rdzeń kanoniczny”⁸. Jest to więc jak chce Biku Parek: „Tożsamość narodowa jest kwestią kolektywnego wyboru, historycznym projektem, który musi być zrealizowany przez każde pokolenie w świetle jego potrzeb i aspiracji i okoliczności w jakich przyszło mu żyć”⁹. Tożsamość narodowa opiera się o proces identyfikacji jednostki i jej indywidualnych więzi z określoną wspólnotą.

Pojęciem bliskoznacznym, czasami używanym zamiennie, w badaniu tożsamości mniejszości jest też posługiwanie się pojęciem mniejszości etnicznej. W literaturze, klasyczną grupą etniczną określa się „małą społeczność powiązaną ściśle z terytorium, które ma dla niej znaczenie nie tylko praktyczne, jako podstawa bytu, ale także symboliczne – magiczne. Jest to grupa bezpośrednich nawykowych styczności, powiązana związkami sąsiedzkimi, o kulturze folklorystycznej, ludowej, bardzo jednolitej dla całej społeczności i mało zmiennej, tradycyjnej. Jej członkom brak świadomości historycznej i samorefleksji, ale ze względu na bliskość kontaktów i nawykowy charakter podobieństwa zachowań stanowią oni ścisłą wspólnotę”¹⁰. Z szeroko zakrojonych badań etnologicznych, etnograficznych i socjologicznych – etnicznych grup kulturowych w klasycznym rozumieniu w Polsce nie ma. Obserwuje się funkcjonowanie tzw. zbiorowości etnicznych o kulturze cząstkowej¹¹ określanych też grupami regionalnym. Tożsamość kulturowa grupy jest wyodrębniona na zasadzie kontrastu wobec dominującej kultury dużego rozwiniętego społeczeństwa. Grupa do określenia własnej tożsamości używa różnorodnych wskaźników, które są elementami dystynktywnymi, wyróżniającymi grupę. Takim elementem najbardziej charakterystycznym może być język – dialekt. Lingwiści używają też określenia „mikrojęzyk”. Konstruowanie i rozwijanie własnego mikrojęzyka grupy powoduje powstanie oryginalnej literatury, zapisywane są, a tym samym dostępne następnym pokoleniom nie tylko poprzez przekaz werbalny, oryginalne podania, mity i legendy grupy. Innym wskaźnikiem jest kultura materialna – specyficzne, charakterystyczne dla grupy zdobnictwo, techniki rękodzielnicze, wreszcie cała sfera ludowej, tradycyjnej obrzędowości poddawana w warunkach współczesnego życia społecznego różnorodnym procesom symbolizacji.

⁸ Ibidem, s. 100.

⁹ Za Z. Bokszański, *Tożsamości zbiorowe*, Warszawa 2005, s. 129

¹⁰ A. Kłoskowska, *Kultury narodowe u korzeni*, op. cit., s. 19.

¹¹ Ibidem, s. 21.

Innym, ważnym elementem tożsamości grupy etnicznej jest religia lub konfesja. Jak zauważył Andrzej Posern-Zieliński: „w wielu przypadkach to właśnie religia uzyskuje swoistą wartość etniczną, stając się czymś w rodzaju narodowej ideologii, symboliki i tradycji razem wzięwszy. W tej roli religia poza swym wymiarem sakralnym, staje się istotnym elementem podtrzymującym często zagrożoną tożsamość”¹². Natomiast według Andrzeja Sadowskiego relacje między religią a etnicznością można sprowadzić do czterech układów odniesienia¹³. Religia może stać się podstawowym czynnikiem określającym kształtowanie się i tożsamość etniczno-narodową. W tej sytuacji dziedzictwem kulturowym grupy, które przetrwało jest historycznie tradycyjna religia lub wyznanie i jest to jedyna cecha. Tylko poprzez manifestowanie swojego wyznania lub religii członkowie grupy mogą ukazać niewidzialną odrębność i swoją wyjątkowość (co jest warunkiem sine qua non procesów tożsamości). Religia może też być tylko jednym z wielu czynników konstruujących tożsamość etniczno-narodową, lub też może wręcz utrudniać kształtowanie się tożsamości narodowej. Przykładem tego typu procesów mogą być procesy rozwoju tożsamości narodowej Ukraińców i Białorusinów w Polsce. Ukraińcy w Polsce należą zasadniczo do dwóch obrządków chrześcijańskich: Kościoła grekokatolickiego (bizantyjsko-ukraińskiego) i Kościoła prawosławnego. O ile wyznawcy grekokatolickiego Kościoła aspirują do kategorii mniejszości narodowej – ukraińskiej, o tyle część wyznawców prawosławnych, pomimo wspólnoty w zakresie dialektycznej, kultury materialnej i duchowej, aspiruje raczej do odrębności etnicznej – Łemków. Na Białostocczyźnie, w okolicach Bielska Podlaskiego wyznawcy prawosławia deklarują przynależność do dwóch grup etniczno-narodowych: białoruskiej i ukraińskiej. Z taką sytuacją mamy do czynienia po roku 1989. Do tego czasu wyznanie na Białostocczyźnie traktowane było jako deklaracja narodowościowa – białoruska. Do dzisiaj niektórzy badacze problematyki mają tendencję takiej interpretacji rzeczywistości¹⁴. Wreszcie religia lub wyznanie może być traktowana jako względnie neutralna wobec procesów narodowych.

Współcześnie bowiem, jak pisze Wojciech J. Burszta i Krzysztof Jaskułowski: „Naród nie jest czymś, co istnieje niezależnie od naszego postrzegania świata, nie jest rzeczą w świecie, lecz pewną szczególną perspektywą narzuconą światu. Mówiąc inaczej, narody są efektem pewnego kultu-

¹² *Etniczność a religia*, A. Posern-Zieliński (red.), Poznań 2003, s. 5.

¹³ A. Sadowski, *Narody wielkie i małe: Białorusini w Polsce*, Białystok 1991, s. 23.

¹⁴ Zob. E. Czykwin, *Białoruska mniejszość narodowa jako grupa stygmatyzowana*, Białystok 2000.

rowo uwarunkowanego sposobu konstruowania rzeczywistości społecznej – są zatem tworamii intencjonalnymi¹⁵, lub też jak postuluje Krzysztof Kwaśniewski: „Uważam, że istnieje dotkliwa potrzeba porzucenia wszystkich prób tautologicznego określenia mniejszości jako tych, którzy pod jakimś względem «są w mniejszości». Do mniejszości narodowej należy się bądź w wyniku wychowania w rodzinie, bądź własnego wyboru, ale nie dlatego, że się jest w mniejszości, ale dlatego, że ktoś chce zachować i pielęgnować swoje narodowe dziedzictwo, godząc się, że nie będzie to główne dziedzictwo narodowe społecznego otoczenia i państwa, którego się jest lub chce się być obywatelem¹⁶. Tak więc nazwanie jakiejś grupy mniejszością narodową nie jest tylko kwestią opisu, ale jest to pewien wybór aksjologiczny.

Taką opcję przyjęły autorki tego opracowania. Staramy się analizować dyskurs tożsamościowy mniejszości białoruskiej w Polsce przez pryzmat kultury symbolicznej tej grupy. Punktem wyjścia do analiz jest kategoria kanonu kulturowego, a następnie analiza tożsamości przebiega zawsze w odniesieniu do kanonu.

Antonina Kłoskowska definiuje kanon jako: „stanowiący trzon zespołu wzorów działania i wartości, które nazwano syntagma kultury narodowej. Kanon można określić jako wyraz tożsamości zbiorowej narodu. Jest on stonunkowo najbardziej trwałą częścią kultury. Powstaje w procesie historycznym, czerpie z różnych źródeł społeczeństwa i odbijając cechy jego swoistej kultury Do kanonu tego wchodziły liczne elementy pierwotnej etniczności, kultury warstw ludowych... Mogły ulec przetworzeniu w formy artystyczne¹⁷. Kanon kulturowy poprzez wspomniane już pojęcie syntagmy kultury narodowej A. Kłoskowska definiuje jako: „wspólnotę komunikowania opartą na kształtującym się uniwersum kulturowym o znacznym bogactwie i wewnętrznym zespoleniu elementów (syntagma kultury)¹⁸. Andrzej Szpociński natomiast kanon definiuje jako: „zbiór dzieł, postaci i zdarzeń powszechnie znanych, wyznaczających zarazem horyzont przeżywanym tradycji. Jednakże nie cała żywa przeszłość i nie cała tradycja należy do kanonu. Kanon to taka szczególna część tradycji, która w powszechnym przekonaniu członków zbiorowości obowiązuje wszystkich jej uczestników, a ponadto dziedziczona ma być z pokolenia na pokolenie. Kanon zatem

¹⁵ W. J. Burszta, K. Jaskółowski, *Mniejszości narodowe i etniczne a idea państwa narodowego na początku XXI wieku*, [w:] *Polityka państwa polskiego wobec mniejszości narodowych i etnicznych*, W. J. Burszta, K. Jaskółowski (red.), Warszawa 2005, s. 24.

¹⁶ K. Kwaśniewski, *Narody i mniejszości narodowe – koncerty patriotyzmów czy konflikty szowinizmów*, [w:] *Polityka państwa polskiego...*, op. cit., s. 47.

¹⁷ A. Kłoskowska, *Kultury narodowe u korzeni*, op. cit., s. 59.

¹⁸ Ibidem, s. 43.

jest zawsze jakoś odniesiony do przeszłości i projektowany w przyszłość” – twierdzi Andrzej Szpociński¹⁹. Analizując zagadnienie kanonu narodowego i biorąc pod uwagę uwagi zarówno A. Kłoskowskiej jak i A. Szpocińskiego widać, że mamy do czynienia nie tyle z różnorodnością ujęć ile z mnogością wątków, które wyłaniają się w trakcie interpretacji głównych założeń kanonu. Wysiłku klasyfikacji i uporządkowania wątków podjęła się J. Kurczewska. Zasadniczo pisze o trzech modelach kanonu kultury narodowej. Ogromne zróżnicowanie podejść teoretycznych w socjologii i nie tylko definiujących byt nazywany narodem powoduje też różnorodne propozycje wskaźników ów byt opisujący. W zależności od ujęcia teoretycznego narodu, odmienne, zdaniem autorki, elementy kultury konstruują wspólną narodową. Generalnie wyróżnia autorka dwa elementy: kulturę artystyczną i politykę jako źródła elementów konstruujących naród. Autorka proponuje modele: „muzeum arcydzieł narodowych”, „lista mód narodowych” i „oferta ideologiczna polityków”²⁰.

Model kanonu kultury narodowej, nazwany przez autorkę – muzeum arcydzieł narodowych – skonstruowany za pomocą zbioru dzieł sztuki i literatury, powstaje w obrębie jednej wspólnoty i koduje tradycję narodową grupy. Poprzez analizę i kontemplację dzieł, kolejne pokolenia mają szansę zapoznać się z porządkiem zasad i norm grupy – zapoznać się z systemem wartości kulturowych. Kanon kultury narodowej jest w tym świetle swego rodzaju punktem koncentracji wartości i wyznacza granice tego, co narodowe (nasze) i nienarodowe (obce). Konstrukcja ta, zawsze jest dziedziczona od pokoleń przeszłych (tradycja) i jest niesamowicie trwała. Zmiana kanonu, lub jego zakwestionowanie przez kolejne pokolenia jest właściwie niemożliwa. Pokolenie obecne może jedynie aspirować do kanonu, a twórczość współczesnych artystów jest zwykle oceniana z perspektywy przydatności i przystawalności do twórczości narodowej (kanonu). W ramach tego sposobu konstruowania kanonu, kulturę narodową redukuje się do jej elitarniej postaci (tzw. kultury wysokiej), wyraża się tylko formami artystycznymi. W efekcie kontaktuje się z nią bezpośrednio, a więc też może wejść w dyskurs, jedynie wykształcona część narodu – elita. Jej zadaniem jest tłumaczenie i przekazywanie wartości kulturowych pozostałej części grupy.

Model kanonu kultury narodowej, nazwany przez autorkę – mody narodowe – sprowadza ją do aktualnego stanu układów wartości i norm stano-

¹⁹ Cyt za.: J. Kurczewska, *Kanon kultury narodowej*, [w:] *Kultura narodowa i polityka*, J. Kurczewska (red.), Warszawa 2000, s. 29.

²⁰ Zob.: J. Kurczewska, *Kanon kultury narodowej*, op. cit., s. 23-63.

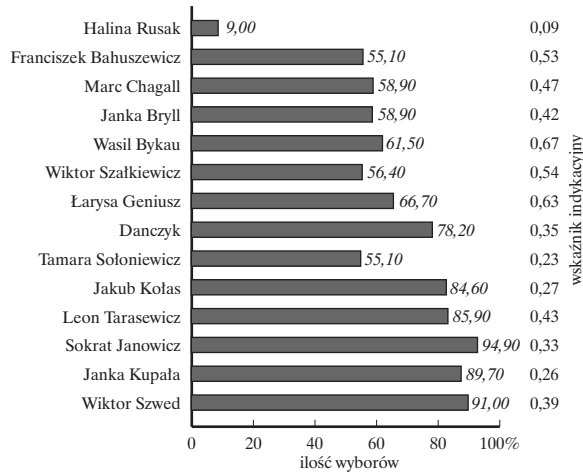
wiących zróżnicowaną własność całego społeczeństwa narodowego. Jest tym, co wydarza się w świadomości członków wspólnoty, niezależnie od ich przynależności społecznej i kompetencji kulturowych. W takim ujęciu kanon jest wypadkową preferencji aksjologicznych nie tylko twórców (elity) ale też odbiorców (członków wspólnoty o różnorodnym poziomie kompetencji) oraz pośredników – jak pisze Kurczewska. Kultura narodowa w tym układzie, to gra różnorodnych społecznych interesów, wartości grup społecznych. Ten rodzaj kanonu charakteryzuje się dużą niejednoznacznością, chwiejnością, a podstawowym problemem jest powiązanie indywidualnych i społecznych reprezentacji kanonu.

Wreszcie trzeci rodzaj kanonu kultury narodowej – rozumiana jako zasób społecznej komunikacji. Obejmuje wszystkie publicznie zrozumiałe interpretacje tradycji. W tym ujęciu właściwie jest sprowadzony do dyskursu politycznego w ramach państwa. Jest to swego rodzaju oferta aksjologiczna różnorodnych sił politycznych, które używając systemu wartości kulturowych grupy narodowej (interpretowanego wedle ideologii partii) zbierają wspólnotę wokół własnych idei politycznych. Rolę elity (twórcy kanonu) w tym układzie sprawują politycy, a odbiorcą jest społeczeństwo, które w zależności od tego, co aktualnie jest ważniejsze, reaguje raczej na dziedzictwo kulturowe lub najnowszą postać dyskursu publicznego.

Jak widać kłopoty z analizą kanonu kultury narodowej – jako centrum konstruującego tożsamość kulturową narodu – mogą być różnorodne. Stają się bardziej wyraziste, gdy dotyczą mniejszości narodowej. Wówczas oprócz kłopotów z kanonem, mamy też kłopot z punktem odniesienia – niezależnie od tego jak zdefiniowalibyśmy kanon (centrum), wokół którego rozpatrywana jest tożsamość kulturowa – jest on zawsze odsunięty. Mniejszość narodowa bowiem, funkcjonuje zwykle na peryferiach lub w najlepszym razie na pograniczu.

Mniejszość i jej kultura jest niesamowicie trudna do zbadania i analizy. Trudności wynikają z różnorodnych źródeł. Kultura jako przedmiot rozważań perspektywy antropologicznej ukazuje się nam poprzez dyskurs tożsamościowy. Przeanalizowany przez nas na użytek tego artykułu, kanon kulturowy mniejszości białoruskiej ma przede wszystkim na celu ukazanie owego dyskursu tożsamościowego na tle przestrzeni symbolicznych. Respondentom zadano pytanie dotyczące skojarzenia wymienionych nazwisk. Chodziło tu przede wszystkim o określenie ich znaczenia dla kultury białoruskiej. Dobór tych, a nie innych nazwisk był zabiegiem celowym, wynikającym przede wszystkim z analizy kanonu kultury białoruskiej, który jest obecny w podręcznikach szkolnych (na różnych poziomach nauczania) dla uczniów szkół z białoruskim językiem nauczania (wykres 1).

Wykres 1. Kanon kultury symbolicznej Białorusinów a wybory respondentów

Powyższy wykres z jednej strony prezentuje trafność skojarzeń respondentów czyli przypisanie wymienionemu nazwisku właściwej roli pełnionej w obrębie kultury białoruskiej. Z drugiej zaś strony zamieszczona obok wykresu tabela zawierająca tzw. wskaźnik indykacyjny określa znaczenie poszczególnych postaci ze świata kultury wysokiej Białorusinów dla określenia znajomości kanonu kulturowego badanej grupy respondentów. Należy zaznaczyć, iż im wyższy jest ów wskaźnik tym dana postać jest bardziej jednoznacznie wyznacznikiem znajomości kanonu kulturowego.

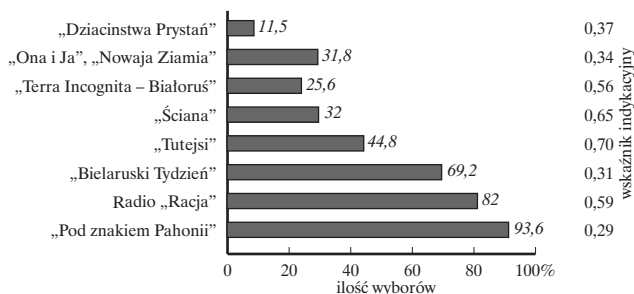
Empiryczna analiza materiału pozwala stwierdzić, iż najbardziej znaną postacią jest Sokrat Janowicz, współczesny pisarz białoruski, tworzący i mieszkający od lat w Krynkach k. Białegostoku. 95% respondentów właściwie skojarzyło jego nazwisko i właściwie określiło rodzaj jego działalności, ale równocześnie wskaźnik indykacyjny (0,33) sugeruje, iż właściwe skojarzenie jego nazwiska nie wiąże się czy też nie pozwala na tej podstawie określić świadomości kanonu kulturowego respondentów.

Najwyższy wskaźnik indykacyjny uzyskali: Wasil Bykau (0,67), Łarysa Geniusz (0,63), Wiktor Szalkiewicz (0,54) i Franciszek Bahuszewicz (0,53). Te właśnie osoby, mimo iż trafność skojarzeń respondentów z właściwym rodzajem ich działalności wahała się od 66% (Ł. Geniusz) do 55% (F. Bahuszewicz) można uznać reprezentatywne w kontekście znajomości kanonu kulturowego badanych osób.

Kolejnym podjętym przez nas wątkiem związanym z badaniem kanonu kultury symbolicznej były dzieła, utwory i ważne w naszym odczuciu audy-

Wykres 2. Dzieła i utwory kanonu kultury symbolicznej Białorusinów a wybory respondentów

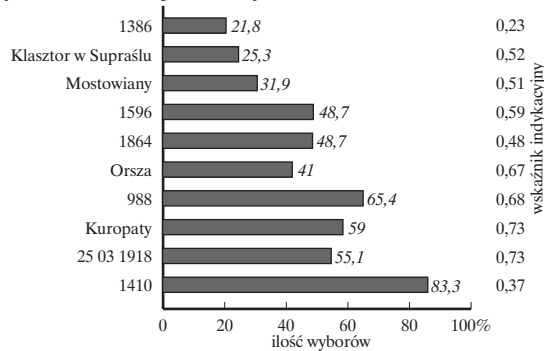
cje radiowe związane z promowaniem kultury białoruskiej z punktu widzenia mniejszości białoruskiej mieszkającej w Polsce (wykres 2).

Doboru zamieszczonych w ankiecie tytułów dzieł i utworów dokonaliśmy w analogiczny sposób jak w przypadku nazwisk twórców, to jest poprzez analizę treści podręczników szkolnych. Również w analogiczny sposób dokonaliśmy analizy danych empirycznych. Poddałyśmy zatem analizie trafność skojarzeń respondentów (dane procentowe) oraz wyznaczyłyśmy dla każdej kategorii wskaźnik indykacyjny. Badania pokazały, iż najbardziej znaną kategorią zamieszczoną w ankiecie jest audycja radiowa prezentowana w radiu Białostok POD ZNAKAM PAHONII (93,6%), ale uzyskany wskaźnik indykacyjny (0,29) sugeruje, że nie jest ona reprezentatywna w kontekście przez nas badanym. Najwyższy wskaźnik osiągnęły utwory TUTEJSI (0,70) i ŚCIANA (0,65) i to je należałoby uznać, za te które pozwalają na określenie znajomości białoruskiej kultury symbolicznej. Jednocześnie można stwierdzić dokonując procentowej analizy trafności skojarzeń respondentów (TUTEJSI 44,8%; ŚCIANA 32%), iż w badanej grupie oba dzieła należą do tych mniej znanych przez respondentów.

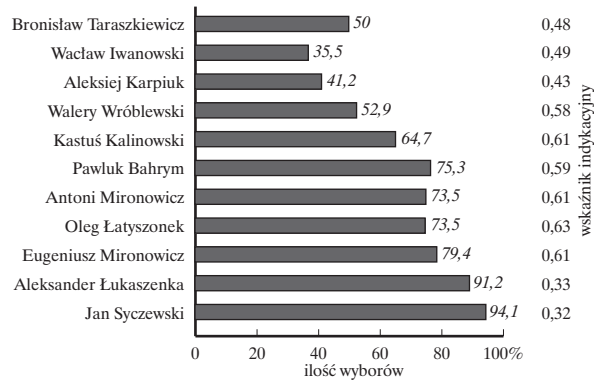
Badając kanon kulturowy i przestrzeń symboliczną kultury białoruskiej wydało nam się również istotne odwołanie się do wiedzy respondentów na temat przeszłości historycznej Białorusinów. Stąd też w ankiecie pojawiło się pytanie dotyczące istotnych miejsc i dat z historii Białorusi i mniejszości białoruskiej w Polsce (wykres 3).

Zaprezentowane respondentom miejsca i daty mają również w niektórych przypadkach (np. 1410, 1864, czy też 1386) ogromne znaczenie dla kultury polskiej. Jednak nam przede wszystkim chodziło, o określenie wagi owych wydarzeń z perspektywy kanonu kultury białoruskiej. Należy nadmienić, iż z punktu widzenia historiografii białoruskiej stały się one ważnymi

Wykres 3. Symboliczne miejsca i daty w kulturze Białorusinów

Wykres 4. Postaci i ich działalność – skojarzenia

w dziejach narodu białoruskiego. Zatem niewystarczające czy też nie do końca adekwatne było kojarzenie daty 1410 jako tylko Bitwy pod Grunwaldem, chodziło przede wszystkim o dookreślenie poprzez udział w bitwie chorągwi białoruskich. Procentowa analiza uzyskanych wyników sugeruje, iż to właśnie wydarzenie historyczne jest najlepiej kojarzone przez badanych, jednocześnie jednak wskaźnik indykacyjny (0,37) oznacza, iż nie jest ono reprezentatywne w kontekście postawionego przez nas pytania. Najwyższy wskaźnik indykacyjny uzyskały „Kuropaty” – miejsce straceń ludności białoruskiej w okresie drugiej wojny światowej (0,73) oraz data odzyskania niepodległości przez Białoruś „25.03.1918” (0,73).

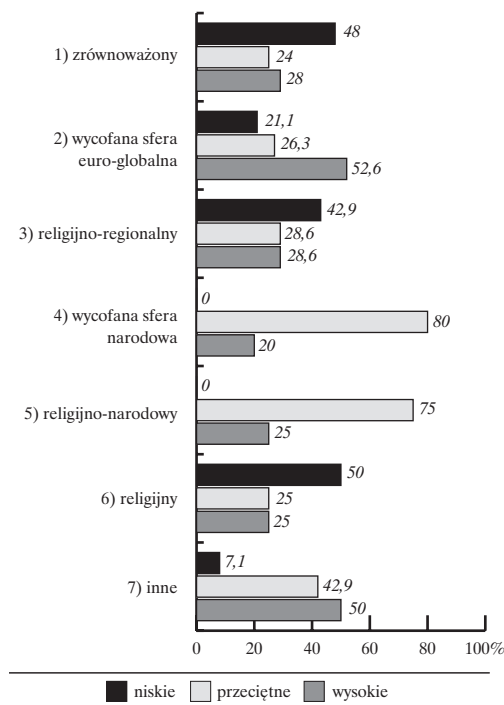
Jako istotną kategorię w naszych badaniach uznaliśmy również działalność na polu społeczno-kulturowym mniejszości białoruskiej osób współcześnie żyjących i tych, których działalność w przeszłości stanowiła ważny element wpływający na budowanie samoświadomości mniejszości białoruskiej (wykres 4).

Najbardziej trafnie kojarzoną postacią z jej działalnością jest J. Syczewski (94% respondentów). Jan Syczewski jest od wielu lat przewodniczącym Białoruskiego Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego. Ta właśnie organizacja od wielu już lat jest organizatorem jednej z najbardziej popularnych imprez wśród mniejszości białoruskiej „Festiwalu Piosenki Białoruskiej”. Jednocześnie też wskaźnik indykacyjny (0,32) sugeruje, iż w kontekście przestrzeni symbolicznej kultury białoruskiej postaci J. Syczewskiego nie można uznać jako reprezentatywnego do badania owej przestrzeni. Najwyższy wskaźnik indykacyjny pojawił się przy osobie Olega Łatyszonka (0,63), współcześnie żyjącego historyka i działacza społecznego. Podobnie rzecz wygląda w przypadku Antoniego Mironowicza (0,61) i Eugeniusza Mironowicza (0,61) – autorów wielu publikacji i badań naukowych, aktywnie obecnych w życiu współczesnym mniejszości białoruskiej. Wśród postaci działających w czasach przeszłych najwyższy wskaźnik osiągnął Kastuś Kalinowski (0,61) – powstaniec styczniowy urodzony we wsi Mostowlany. Te zatem postaci można uznać za reprezentatywne dla badania przestrzeni symbolicznej kultury białoruskiej. Jednocześnie procentowe zestawienie trafności wyborów respondentów sugeruje, iż część z nich nie do końca jest świadoma działalności tych osób w kontekście trwania kultury mniejszości.

Znajomość kanonu kulturowego, znajomość tradycji kulturowej pozwoliła nam na określenie poziomu kompetencji kulturowych badanej grupy respondentów. Dodatkowo istotnym w podjętych przez nas badaniach było wyznaczenie profili tożsamościowych respondentów. Tożsamość kulturowa jest dostępna badaczowi na dwa sposoby. Może być interpretacją badacza, który obserwując zjawiska społeczne definiuje tożsamość kulturową określonej grupy; lub też dociera do kwestii tożsamości za pośrednictwem deklaracji świadomości przynależności poszczególnych osób. Dokonując analizy tożsamości na podstawie deklaracji badanych określono profile identyfikacyjne badanych. Badani na 5-cio stopniowej skali określali stopień identyfikacji z poszczególnymi wspólnotami kulturowymi. Analiza natężenia identyfikacji pozwoliła na skonstruowanie profili tożsamościowych. Profil zrównoważony oznacza, że badani w równym stopniu deklarują identyfikację w zakresie przynależności do zaproponowanych wspólnot: euro-globalnej; narodowej; lokalnej; religijnej. Poprzez wycofanie identyfikacji z określonymi wspólnotami ustalono profile: wycofana sfera religijna; wycofana sfera regionalna; wycofana sfera euro-globalna; wycofana sfera narodowa.

Wykres 5 ilustruje zależność pomiędzy poziomem kompetencji kulturowych a profilem tożsamości respondentów. W analizie uwzględniliśmy sześć profili, które były najczęściej reprezentowane przez badanych. W kategorii

Wykres 5. Kompetencje a profile tożsamości

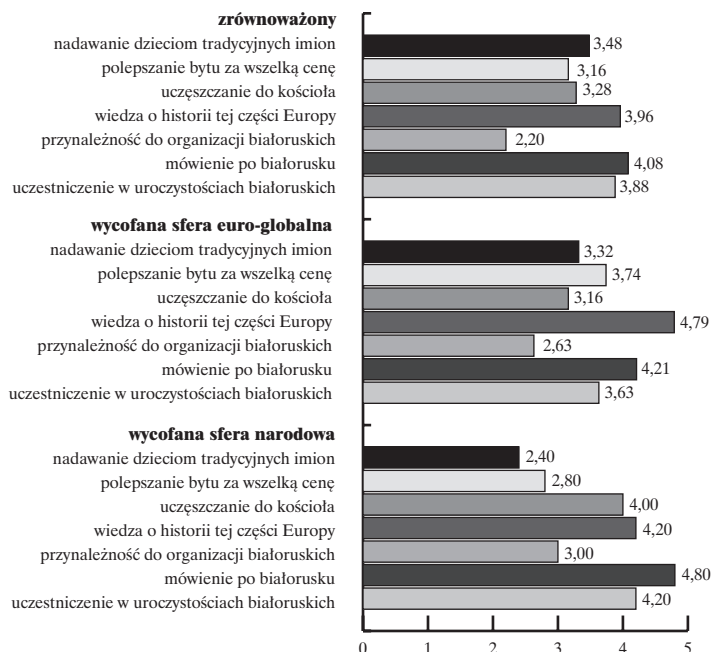
„inne” mieszczą się pozostałe nie wyszczególnione profile tożsamościowe, które w niewielkim stopniu były reprezentowane przez badanych, ale jednocześnie można zauważyć, że aż 50% respondentów z tej grupy reprezentuje wysoki poziom kompetencji kulturowych.

Wysoki poziom kompetencji kulturowych prezentują również badani o profilu tożsamościowym „wycofana sfera euro-globalna” – 52% respondentów. Przeciętny poziom kompetencji jest charakterystyczny dla osób o profilu tożsamościowym „wycofana sfera narodowa” – 80% badanych i „religijno-narodowy” – 75% badanych. Niski poziom kompetencji prezentują przede wszystkim badani o profilu „religijnym” – 50%; zrównoważonym 48% i „religijno-regionalnym” – 42%.

W kontekście zaprezentowanej tu analizy istotne wydało nam się pytanie jakie czynniki w opinii respondentów konstruują ich tożsamość kulturową? (Wykres 6).

Dla respondentów o profilu tożsamościowym „wycofana sfera euro-globalna” najbardziej istotnym czynnikiem jest „mówienie po białorusku”

Wykres 6. Czynniki konstruujące tożsamość kulturową a profil tożsamości

oraz „uczestnictwo w uroczystościach białoruskich”. Dla osób z „wycofaną sferą narodową” najważniejsze okazuje się być „uczestnictwo w uroczystościach białoruskich”, potem w równym stopniu „mówienie po białorusku” i „wiedza o historii tej części Europy”. Mało istotne natomiast jest „nadawanie dzieciom tradycyjnych imion”. Wśród osób o profilu zrównoważonym najważniejszym czynnikiem konstruującym tożsamość kulturową jest „uczestnictwo w uroczystościach białoruskich”, kolejno również „wiedza o historii tej części Europy”, „mówienie po białorusku”. Ważnym podkreślenia jest naszym zdaniem fakt, iż w każdym z analizowanych profili pojawia się czynnik „uczęszczanie do kościoła”. Można sądzić zatem, iż w opinii respondentów przynależność do Kościoła prawosławnego, uczęszczanie do Cerkwii nie jest czynnikiem decydującym o tożsamości kulturowej. Potwierdza to również dokonana przez nas analiza czynników konstruujących tożsamość kulturową, a nie różnicujących profilu tożsamości.

Okazuje się również, co przynajmniej z teoretycznego punktu widzenia tej problematyki wydaje się być zaskakujące, że w opinii respondentów ani wiedza o przeszłości rodziny, ani uczenie dzieci białoruskiego ani też zna-

Tabela 1. Czynniki konstruujące tożsamość kulturową, a nie różnicujące profilu tożsamości

Czynniki	Wskaźnik indykacyjny
dobre stosunki z Polakami	0,35
uczęszczanie dzieci do Cerkwi	0,32
uzyskanie wyższego wykształcenia	0,31
uczenie dzieci języka białoruskiego	0,26
zachowanie tradycji świątecznych	0,21
wiedza o przeszłości rodziny	0,20
znajomość białoruskiej kultury	0,20
wiedza o historii regionu	0,19
wiedza o miejscu zamieszkania	0,18

jomość białoruskiej kultury nie są znaczącymi w konstruowaniu tożsamości kulturowej badanych respondentów.

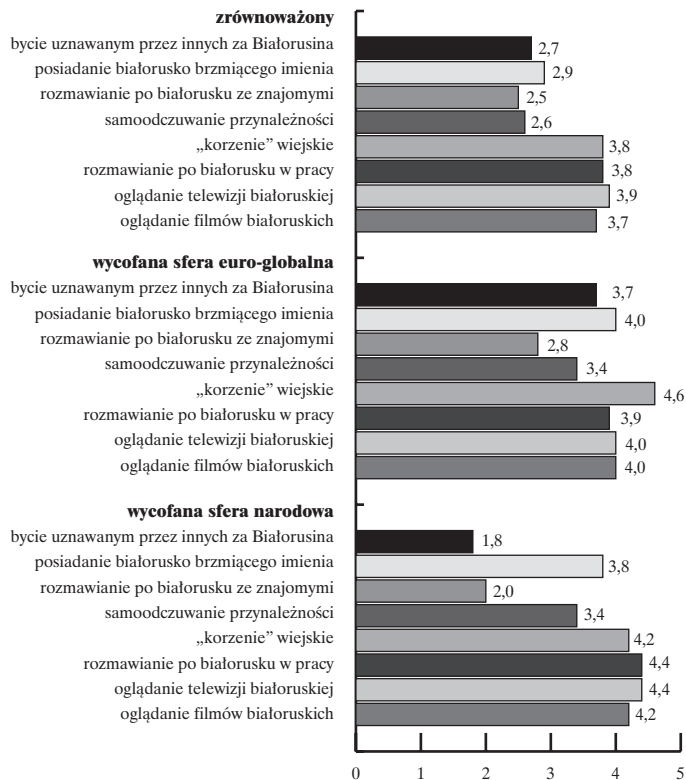
Wydaje się zatem, iż analiza tożsamości kulturowej mniejszości uwikłana jest w proces komunikowania się społecznego i jako taka może być odczytana przy uwzględnieniu szeregu procesów kodowania i dekodowania rzeczywistości z perspektywy komunikacji symbolicznej oraz z perspektywy uwarunkowań społecznych (głównie układu mniejszość – większość). W tym też kontekście uznaliśmy za zasadną analizę obszarów życia społecznego konstruujących w opinii respondentów ich tożsamość kulturową (tabela 1).

Osoby o zrównoważonym profilu tożsamościowym jako istotne obszary życia społecznego konstruujące ich tożsamość kulturową uznały przede wszystkim „samo odczuwanie przynależności”, następnie zaś „rozmawianie po białorusku ze znajomymi”; „oglądanie telewizji białoruskiej” i „oglądanie filmów białoruskich”. Jako najmniej istotne uznały posiadanie „białorusko brzmiącego imienia”. Dla osób o profilu tożsamościowym „wycofana sfera euro-globalna” najważniejsze okazują się „korzenie wiejskie” jak też w równym stopniu „rozmawianie po białorusku”, „samo odczuwanie przynależności” i „oglądanie filmów białoruskich”. Osoby z wycofaną sferą narodową jako najważniejszy obszar społeczny uznały „samo odczuwanie przynależności”, „oglądanie telewizji białoruskiej”, „rozmawianie po białorusku ze znajomymi” oraz „bycie uznawanym przez innych za Białorusina”. Zasadne wydało nam się również poddanie analizie wybranych obszarów życia społecznego mniejszości białoruskiej, które nie różnicują profilu tożsamości (wykres 7).

Z badań wynika, iż najmniej znaczącym obszarem życia społecznego różnicującym profil tożsamościowy badanych jest czytanie białoruskich

Wykres 7. Obszary życia społecznego konstruujące tożsamość kulturową a profile tożsamości

gazet i książek. Nie różnicuje profilu również ani przynależność wyznaniowa ani fakt rozmawiania w domu po białorusku. Jeżeli chodzi o ów ostatni obszar to można przypuszczać, iż wynika to z używania na co dzień gwary, tj. mówienia po prostu.

Konstruując profile tożsamościowe (tabela 2), uwzględniliśmy w nich możliwość istnienia ambiwalencji kulturowej. Ambiwalencja stanowi pierwszy rozpowszechniony typ postaw w dziedzinie narodowej identyfikacji i stosunku do kultury narodowych. Pierwotnej, nie odrzuconej całkowicie, ale już nie w pełni uznawanej za własną i drugiej kultury, na przykład dominującej, pociągającej lub narzucanej, ale nie uznawanej za wyłącznie własną. Poliwalencja, która oznacza szerokie przyswojenie elementów różnych kultur ze znacznym stopniem ich akceptacji i częściową identyfikacją. I wreszcie trzeci typ biwalencja kulturowa, oznaczająca w przybliżeniu równy i rów-

Tabela 2. Obszary życia społecznego konstruujące tożsamość kulturową a nie różnicujące profile tożsamości

Obszary	Wskaźnik indykacyjny
znajomość śpiewania białoruskich piosenek	0,44
posiadanie obywatelstwa białoruskiego	0,40
znajomość historii Białorusi	0,36
urodzenie się na Białorusi	0,36
znajomość białoruskiej poezji	0,35
rozmawianie w domu po białorusku	0,32
przynależność wyznaniowa	0,32
oglądanie programów białoruskojęzycznych	0,31
czytanie białoruskich gazet	0,14
czytanie białoruskich książek	0,13

noczesny udział w dwóch kulturach i akceptacja własnej podwójnej identyfikacji narodowej. Biwalencja oznacza równoczesne, a nie konfliktowe poczucie związku z dwiema narodowymi kulturami, a przez nie z dwoma narodami²¹. Zdarza się również, że jednostka identyfikuje się z jedną grupą, a internalizuje częściowo wzory i normy zachowania innych grup. Na ten stan rzeczy wpływają potrzeby, motywy, dążenia i aspiracje jednostki, ale również zewnętrzne sytuacje społeczne związane z układem grup i stosunków społecznych.

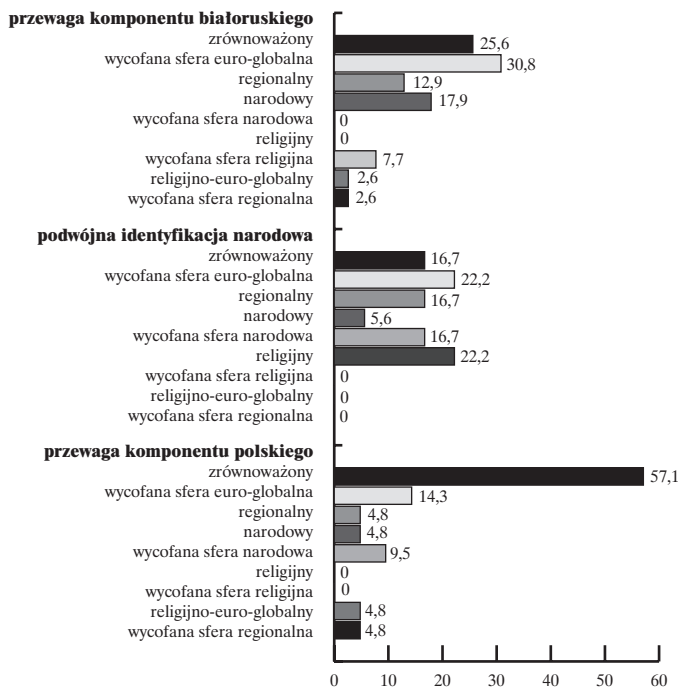
W tym też kontekście dokonaliśmy analizy profili tożsamości, uwzględniając przewagę komponentu białoruskiego lub polskiego oraz podwójną identyfikację narodową.

Analizując dane zamieszczone na wykresie 8, możemy zauważyć, iż wśród respondentów z przewagą komponentu białoruskiego dominującym profilem tożsamości jest profil wycofana sfera euro-globalna – 30,8% osób. Kolejnym jest profil zrównoważony, prezentowany przez 25,6% badanych, następnie zaś profil narodowy, prezentowany przez 17,9%; profil regionalny 12,9%; wycofana sfera religijna 7,7%; religijno-euro-globalny 2,6%; wycofana sfera regionalna 2,6% badanych osób z przewagą komponentu białoruskiego.

Wśród osób z podwójną identyfikacją narodową (polska i białoruska) dominującym analogicznie jak poprzednio jest profil tożsamościowy wycofana sfera euro-globalna – 22,2% badanych oraz profil religijny prezentowany przez 22,2% badanych. Identyczny odsetek respondentów prezentowa-

²¹ A. Kłosowska, *Tożsamość i identyfikacja narodowa w perspektywie historycznej i psychologicznej*, „Kultura i Społeczeństwo” 1992 nr 1.

Wykres 8. Profil tożsamości a komponent narodowy

to profile: zrównoważony 16,7%; regionalny 16,7% i wycofana sfera narodowa 16,7%. Wśród tej grupy badanych 5,6% prezentowało profil narodowy. Zdecydowanie dominującym profilem osób z przewagą komponentu polskiego jest profil zrównoważony prezentowany przez 57,1% badanych, następnie zaś wycofana sfera euro-globalna – 14,3%; wycofana sfera narodowa 9,5%. Identyczny odsetek respondentów prezentowało profile: regionalny 4,8%; narodowy 4,8%; religijno-euro-globalny 4,8% i wycofana sfera religijna 4,8%.

Język jako ważny element tożsamości kulturowej pełni również istotną funkcję w określeniu własnej samoświadomości oraz staje się kategorią wyróżniającą, charakterystyczną dla danej grupy narodowej. Z punktu widzenia podjętego przez nas problemu badawczego interesowało nas również to jaki język Białorusini mieszkający w Polsce uznają za pożądany język komunikacji?

Zarówno wśród respondentów z przewagą komponentu polskiego jak i też białoruskiego oraz przy podwójnej identyfikacji narodowej okazało się,

Wykres 9. Pożądany język komunikacji Białorusinów

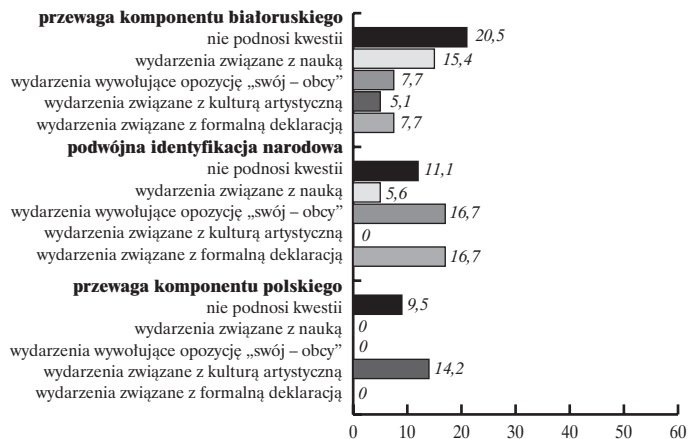

że najważniejsze w komunikacji jest używanie zarówno języka polskiego jak i białoruskiego. Biorąc pod uwagę społeczną sytuację mniejszości wydaje się, iż chodzi tu przede wszystkim o społeczny kontekst używania języka, czyli również o efektywność komunikacji na różnych poziomach życia społecznego jednostki (wykres 9).

Dla osób o podwójnej identyfikacji równie istotne jest używanie języka polskiego, białoruskiego oraz gwary. Osoby o profilu tożsamościowym z przewagą komponentu białoruskiego uważają natomiast, że ważniejszy jest język białoruski, a polskim należy posługiwać się dodatkowo. Można zatem przypuszczać, iż dla tej grupy respondentów język białoruski staje się jednoznacznym elementem w samookreśleniu siebie, jednocześnie też rzeczywistość świata zewnętrznego wymaga komunikacji w języku większości.

W sytuacji społecznej mniejszości – wyrażenie siebie, swojej tożsamości kulturowej – staje się problemem. Najczęściej uświadomienie sobie kim rzeczywiście jestem, kim się czuję ma miejsce w sytuacjach komunikacji mojego świata wewnętrznego z rzeczywistością społeczną, która mnie otacza. Dłate-

Wykres 10. Przeżycia związane z białoruskością

go też ważne w naszym odczuciu było poznanie tych przeżyć, które wpłynęły na autoidentyfikację respondentów (wykres 10).

Ponad 20% respondentów o profilu tożsamościowym z przewagą komponentu białoruskiego „nie podnosi kwestii”, czyli uważa swoją autoidentyfikację jako fakt naturalny, niewymagający żadnych wyjaśnień, jako oczywisty. Jako istotny pojawia się tu również wątek związany z nauką. Można zatem sądzić, iż zetknięcie się z szerszą grupą, niż grupa rodzinna, sąsiedzka wpływa na świadomość własnej odrębności kulturowej. Wśród osób badanych prezentujących podwójną identyfikację narodową znaczącym przeżyciem w kontekście autoidentyfikacji były wydarzenia wywołujące opozycję „swój-obcy” oraz wydarzenia związane z formalną deklaracją (np. z sytuacją wypełniania różnych dokumentów). Respondenci z przewagą komponentu polskiego uważają, iż dla ich samookreślenia ważne były wydarzenia związane z kulturą artystyczną.

Z zaprezentowanych przez nas wyników badań można wywnioskować, iż kanon kultury Białorusinów w Polsce jest oryginalny i specyficzny w odniesieniu do kanonu kultury białoruskiej. Kanon kultury mniejszości białoruskiej w Polsce w dużej mierze był kształtowany pod wpływem istniejącej zależności w strukturze społecznej. Można sądzić zatem, że dla mniejszości białoruskiej ważne są przede wszystkim te obszary codziennego życia społecznego, w obrębie których autoidentyfikacja kulturowa jest tym, co jednoznacznie określa specyfikę kulturową grupy mniejszościowej.

□